मानव संसाधन व्यवस्थापनले शैक्षिक गुणस्तरमा पार्ने प्रभाव

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम्.एड्.)
दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका
लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता
विवेचना थापा
क्याम्पस क्रमाङ्क: २९/०६६
परीक्षा क्रमाङ्क : २३३०००५/०६७
त्रि.वि.वि. दर्ता नं.: १३६७८-९१

सिन्धुली वहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सिन्धुली

२०७३

मानव संसाधन व्यवस्थापनले शैक्षिक गुणस्तरमा पार्ने प्रभाव
-विवेचना थापा

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षका छात्रा विवेचना थापाले मानव संसाधन व्यवस्थापनले शैक्षिक गुणस्तरमा पार्ने प्रभाव शीर्षकको शोधपत्र मेरो पूर्ण निर्देशन, सल्लाह र सुझावको आधारमा तयार पार्नुभएको हो । निजको शोध कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्यांकनका लागी मूल्यांकन समितिमा पेश गर्न सिफारिस गर्दछु ।

....

विश्वराज कुमार शर्मा

(शोध निर्देशक)

मितिः २०७३/११/०२

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय लिई स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने छात्रा विवेचना थापाले स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार गर्नुभएको मानव संसाधन व्यवस्थापनले शैक्षिक गुणस्तरमा पार्ने प्रभाव शीर्षकको शोधपत्र मूल्यांकन समितिवाट स्वीकृति गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्यांकन समिति

१) श्री दुर्गा प्रसाद अधिकारी

(क्याम्पस प्रमुख) ....

२) श्री विश्वराज कुमार शर्मा

(शोध निर्देशक) ....

३) प्रा.डा. हेमराज ढकाल

(वाह्य परीक्षक) ....

मितिः २०७३/१२/०४

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र तयार गर्न विद्यार्थी आफैले विषय छनोट गर्नुपर्ने भएकोले मैले 'मानव संसाधन व्यवस्थापनले शैक्षिक गुणस्तरमा पार्ने प्रभाव' शीर्षक छनोट गरेकी छु, जुन शीर्षक अन्तर्गत अध्ययन गरिएको यस शोधपत्रमा प्र.अ., शिक्षक, वि.व्य.स., विद्यार्थी, अभिभावक एवम् सम्बन्धित विभिन्न अध्ययनका आवश्यक तथ्यहरूको आधारमा तयार पारिएको विद्यालय तहमा मानव संसाधन व्यवस्थापनलाई सुव्यवस्थित गरी विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि उच्च बनाउन सहयोगी हुने कुरामा विश्वास लिएको छु ।

यो शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य सहयोग, सल्लाह, सुझाव प्रदान गर्नुहुने यसै विभागका विभागीय प्रमुख तथा शोध निर्देशक श्री विश्वराज कुमार शर्माप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

शोध कार्यको सिलसिलामा आवश्यक सूचनाहरू, तथ्याङ्कहरू तथा सुझावहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने सम्बन्धित मा.वि. तथा उ.मा.वि.का प्र.अ.हरू, शिक्षकहरू, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरू, अभिभावकहरू र विद्यार्थी भाइबहिनीहरूप्रति आभार व्यक्त गर्दै अमूल्य सहयोगका लागि धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसै शोधकार्यमा प्रत्यक्ष्य अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने मित्रहरूप्रति पनि आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । यो शोधपत्र यस विषयसँग सम्बन्धित सबै व्यक्तिहरूको लागि उपयोगी हुनेछ भन्ने कुरामा विश्वास लिएको छु ।

विवेचना थापा

(शोधकर्ता)

मितिः २०७३/१०/२१

शोधसार

मानव संसाधन व्यवस्थापनले शैक्षिक गुणस्तरमा पार्ने प्रभाव शीर्षक राखेर तयार गरिएको यस शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य विद्यालय तहमा मानव संसाधनको पहिचान गर्नु रहेको छ ।

यो शोधपत्र गुणात्मक विधिमा आधारित छ । यो शोधकार्यलाई सिन्धुली जिल्लामा रहेका १६ वटा श्रोतकेन्द्रहरु मध्ये लदाभिर श्रोतकेन्द्रका चारवटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयहरूमा सीमित गरिएको छ । उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्न सम्बन्धित विद्यालयका प्रधानाध्यापक, व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, शिक्षक-अभिभावक संघका सदस्य, शिक्षक साथै सम्बन्धित क्षेत्रका सरोकारवालाहरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाट र छलफल गरिनुका साथै प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता गरी अध्ययन कार्य अगाडि बढाइएको छ । यस अध्ययनमा उल्लेखित उद्देश्यहरू पूरा गर्नको लागि सम्भावनारहित नमुना छनोट विधि अन्तर्गत उद्देश्यपूर्ण नमूना छनोट विधिको आधारमा छनोट गरिएको छ ।

अध्ययनवाट शिक्षक तथा कर्मचारी व्यवस्थित भएका विद्यालयमा एस.एल.सी.को शैक्षिक उपलब्धि उच्च रहेको शिक्षक व्यवस्थापन व्यवस्थित नभएको विद्यालयमा एस.एल.सी.को शैक्षिक उपलब्धि न्यून हुने गरेकोले विद्यालयमा मानव संसाधन व्यवस्थापन शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पारेको पाइयो । यस अध्ययनबाट विद्यालय स्तरमा मानव संसाधन व्यवस्थापनका समस्याबाट शैक्षिक क्षेत्रमा परेको नकारात्मक असरलाई हटाएर उच्च शैक्षिक उपलब्धि हासिल गर्न नीतिगत तह, अभ्यास तह र अनुसन्धानबाट सुधारका प्रयासहरू तत्कालै अगाडि बढाउनु पर्ने देखिन्छ । सम्बन्धित निकायबाट विद्यालयमा विषयगत तथा दक्ष शिक्षक तथा अन्य कर्मचारीको व्यवस्था गरी शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गर्न सम्बन्धित सबैले विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धिमा मानव संसाधनको सहभागिता बढाउन विद्यालयसँग आवद्ध मानव संसाधनको अन्तरक्रिया, राजनीति गर्ने थलो विद्यालयलाई बनाउनु नहुने, ज्ञान र चेतनामूलक कार्यहरू गर्नु पर्ने, गुणस्तरमा मापदण्ड र परिभाषामा एकरूपता हुनु पर्ने, आर्थिक वृद्धि हुने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनु पर्ने देखिन्छ । विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष, प्रधानाध्यापक, श्रोत व्यक्ति, शिक्षक, अभिभावकहरूले विद्यार्थीहरूलाई सहयोग गर्दै आ-आफ्नो दायित्व जिम्मेवारी कर्तव्य नैतिकवान् र इमान्दारीपूर्वक गर्नु पर्ने सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

सिफारिस पत्र क्ष्

स्वीकृति पत्र क्ष्क्ष्

कृतज्ञताज्ञापन क्ष्क्ष्क्ष्

शोधसार क्ष्ख

विषयसूची

परिच्छेद एक : परिचय **१-१२**

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन १०

१.३ अध्ययनको औचित्य ११

१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू १२

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू १२

१.६ अध्ययनको परिसीमा १२

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका **१३-२०**

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन १३

२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका १८

२.३ सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकनको शैक्षिक उपादेयता २०

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि **२१-२७**

३.१ अनुसन्धान ढाँचा २१

३.२ अध्ययनको जनसंख्या तथा नमूना छनौट २२

३.२.१ अध्ययनको जनसंख्या २२

३.२.२ अध्ययनको नमूना छनौट २३

३.३ तथ्यांकका श्रोतहरु २३

३.३.१ प्राथमिक श्रोत २४

३.३.२ द्वितीय श्रोत २४
३.४ तथ्यांक संकलनका साधनहरु २५
३.४.१ प्रश्नावली २५
३.४.२ अन्तर्वार्ता २५
३.४.३ अवलोकन फारम २६
३.४.४ समूह छलफल २६
३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २६
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया २७

परिच्छेद चार : नतिजाको विश्लेषण २८-४५

४.१ विद्यालय तहमा मानव संसाधनको वर्तमान् अवस्था २८
४.१.१ प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकको नियुक्ति, सरुवा र बढुवा प्रक्रिया २९
४.१.२ शिक्षक दरबन्दी संख्या ३२
४.१.३ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ३२
४.१.४ शिक्षण भार ३३
४.१.५ प्र.अ., शिक्षक तथा कर्मचारी र विद्यार्थी बसाइको अवस्था ३३
४.१.६ प्र.अ. र सरोकारबाला बिचको आपसी सम्बन्ध ३४
४.१.७ प्र.अ. को विद्यालयमा नेतृत्व ३४
४.२ मानव संसाधनले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव ३७
४.२.१ तालिमप्राप्त शिक्षकको अभाव ३७
४.२.२ शिक्षक नियुक्ति प्रक्रिया ३७
४.२.३ राजनैतिक हस्तक्षेप ३७
४.२.४ सामूहिक छलफल ३८
४.३ विद्यालयमा मानव संसाधन व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरु ३९
४.३.१ शिक्षकको अभाव ३९
४.३.२ हचुवाको भरमा शिक्षक नियुक्ति ३९
४.३.३ प्र.अ. र शिक्षकहरु राजनीतिक दवाववाट सरुवा हुनु ४०

४.३.४ विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी नहुनु ४०
४.३.५ प्र.अ. शिक्षकवीच अर्न्तक्रिया ४०
४.४ मानव संसाधन व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरु ४३
४.४.१ विषयगत शिक्षकको व्यवस्था ४३
४.४.२ नियमित रुपमा शिक्षक विज्ञापन ४४
४.४.३ दण्ड पुरस्कारको व्यवस्था ४४
४.४.४ प्रशासनिक कर्मचारीको व्यवस्था ४५

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझावहरु ४६-५१
५.१ निष्कर्ष ४६
५.२ सुझावहरू ४७
५.२.१. नीतिगत तह ४८
५.२.२. कार्यान्वयन तह ४८
५.२.३ अनुसन्धान तह ५०
सन्दर्भ सामग्री सूची
अनुसूचीहरु